

TRABZON YÖRESİNDE DESTAN KÜLTÜRÜ VE TARİHİ ALT YAPISI

Necati DEMİR*

Abstract

It is explained this article that importance of epic poem, Turkish cultural life position of this epic poem that is consisted of İslamic and no-İslamic. Turkis epic poem is before İslam: *Alp Er Tonga*, *Oğuz Kağan*, *Bozkurt*, *Ergenekon*, *Uygur* and After İslam: battle of Hz. Ali, *Hamza-nâme*, *Müseyyeb-nâme*, *Ebû Müslüm-nâme*, *Battal-nâme*, *Danışmend-nâme*, *Saltuk-nâme*. It is emphasize importance of Battal-nâme and mentioned summary of this Battal-nâme that after given information of Battal Gazi and his life and this epic poem.

Key words: Turkish epic poem, Battal-nâme, epic poem.

Destanların kültür tarihimizde çok önemli bir yeri vardır. Onlar, çoğunlukla tarihî gerçeklere dayanmaktadır. Geçmiş zaman içerisinde gerçekleşmiş olaylar ve yaşamış kahramanlar hakkındaki bilgileri, hiç değilse ana hatlarıyla, öğrenmemizi sağlamaktadırlar.

Destanlar, edebî bir tür olmakla beraber tarihin kırık dökük sayfalarıdır. Bu türdeki yazılı metinler dikkatli bir şekilde incelendiğinde uzak geçmiş ile ilgili çok kıymetli malzemeler elde edilmektedir.

Tarihî unsurların yanında milletlerin geçmişteki âdet, gelenek, görenek ve yaşayış tarzları ile ilgili olarak belki de hiç bir kaynakta bulunmayan bilgiler destanlarda yer almaktadır. Geçmişte Türklerin yedikleri yemekler, çaldıkları çalgılar, kullandıkları savaş âletleri, ağırlık ölçüleri, giydikleri elbiseler, ... hakkındaki ayrıntılı bilgileri destan yazarları farkında olmadan bizlere kadar ulaştırmıştır.

Bu tür eserler aynı zamanda yazı dilinin önemli belgeleridir. Türkçenin tarihî seyrinin araştırılmasında çok önemli malzemelerdir. Genellikle halk ağzından derlenip yazıya geçirildiği için konuşma dilinin özelliklerini çok yönlü aksettiren bu yazılı metinler, tarihî Türkçe açısından âdeta bir hazine durumundadır.

Destanlarımızın bazıları büyük ihtimalle yazıya geçmemiş olmalıdır. Bir kısmının bölük pörçük bazı eserlerin köşesinde yer alması, buna tanıklık etmektedir. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün bulunmasıyla *Alp Er Tonga Destanı*'nın ortaya çıkışı, şüphelerimizi yoğunlaş-

---

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi-Sivas

tırmaktadır. Belki de günün birinde tesadüfen bulunacak bir eserden bilinmeyen bir veya birkaç Türk destanının varlığını daha tespit edeceğiz.

Yazıya geçirilen veya bilinen Türk destanlarını iki grup altında ele alınmaktadır:

1. *İslamiyetin Kabulünden Önceki Türk Destanları*: İslamiyet öncesinde teşekkül etmiş destanların bir kısmında ağırlıklı konu Türklerin yok olması veya varlıklarını sürdürmesi mücadelesi iken bir kısmında da çeşitli unsurlarla mücadeledir. Mücadele edilen unsurlar tabiat veya çeşitli milletlerdir. En önemlileri; *Alp Er Tonga Destanı*, *Oğuz Kağan Destanı*, *Bozkurt Destanı*, *Ergenekon Destanı*, *Uygur Destanı*.

Dede Korkut Destanı ve *Manas Destanı* ise geçiş dönemine aittir. Yani bu destanlarda İslamiyet öncesi ve İslamî unsurlar iç içedir. Konuları doğrudan İslamiyeti üstün kılmak değildir. Dolayısıyla İslamiyetten önceki Türk destanları içerisine dahil edilebilir.

2. *İslamî Türk Destanları*: Bu devir içerisinde yer alan destanlar, Anadolu'da Türk muhayyilesiyle şekillenmiştir. Fakat bir kısmının kahramanları, konusu ve coğrafyası Türklükle ilgili değildir. Konuya birkaç açıdan bakmak zorunlu olduğu için İslamî daire içerisinde teşekkül etmiş destanların tasnifi oldukça zordur.

İslamî destanlar arasında inceleyebileceğimiz *Battal Gazi Destanı*'nın diğer eserlere göre bazı farklılıkları ve özel durumları vardır. Destanın konusu, genel olarak Arap-Bizans savaşlarıdır. Araplardan sonra Anadolu'daki mücadelelerin içerisine Türklerin girmesi, *Battal Gazi Destanı*'nı, destan kültürümüzün önemli bir parçası hâline getirmiştir. Yüzyıllar boyunca süren Türk-Bizans savaşları, daha önce Battal Gazi ve gazâ arkadaşları tarafından kazanılan zaferleri unutturmamıştır.

Battal Gazi Destanı'na olan ilgi bununla da kalmamıştır. Konusu ve kahramanları Müslüman Türkler olan *Dânişmend Gazi Destanı* ve *Saltuk Gazi Destanı*'nın kaynağı büyük çoğunlukla yine bu eser olmuştur. Adı geçen eserlerin üçünde de yer alan motiflerin birbirine çok benzemesi, diğer eserlerin *Battal Gazi Destanı*'nın tesirinde kalarak şekillendiğini göstermektedir¹. Bizanslarla mücadelenin Türkler

¹ Karşılaştırmak için bk. Hasan KÖKSAL, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1984; Necati DEMİR, *Dânişmend-nâme*, Part One, (Critical Edition), Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 2002; aynı yazar, *Dânişmend-nâme*, Part Two, (Turkish Translation), Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 2002, 216; aynı yazar, *Dânişmend-nâme*, Part Three, (Linguistic Analysis and Glossary), Published at The

tarafından devralınığını anlatan *Dânişmend Gazi Destanı* ve mücadelelerin Anadolu'da ve Rumeli'deki devamını konu olarak işleyen *Saltuk Gazi Destanı* ise İslamî Türk destanlarının en önemlileri olarak sayılabilir.

1. Trabzon ve Çevresinde İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının İzleri

Çin kaynaklarında şöyle bir destan yer almaktadır: “*Wu-sun’ların Kralına Kun-mo derler. İşittiğimize göre, bu kralın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun Hükümdarı, bu Wu-sun Kralına taarruz etmiş ve Kun-mo’nun babası olan bu kralı öldürmüştür. Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa dişi bir kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, onu Wun-sun Kralı yapmış ...”².*

23.7.2002’de Şalpaazarı ilçesi Gökçeköy’de alan araştırması yaparken kaynak şahsımız 59 yaşındaki Naci Bayraktar’a tarafımızdan: “*Aileniz bu köye nereden gelmiş?*” sorusu yöneltilmiştir. Naci Bayraktar, ailesinin Çepni Türklerine mensup olduğunu, kökenlerinin Niksar olduğunu söylemiştir. Ayrıca ailelerinin hayatını devam ettirmesi ile ilgili “*Elik Keçisi Efsanesi*” anlatmıştır.

“Yaylacılığın canlı olduğu yıllarda, Gökçeköylüler yaylaya göçmüştür. Bir aile köydeki işlerini toparlayamadığı ve hazırlıklarını tamamlayamadığı için birkaç gün gecikmiştir. Toparlandıklarında hemen alelacele yola çıkarlar.

Ailenin, biri bir haftalık olmak üzere, dokuz oğlu vardır. Her biri yaylada kullanılacak eşyaları yüklenmiştir. Yükleri çok ağırdır. Sırt-

Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 2001; Aynı yazar, *Dânişmend-nâme*, Part Four, (*Facsimile*), Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 2002; Kemal YÜCE, *Saltuk-nâme’de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1987.

² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, TTK yay., Ankara 1993, s. 14.

larındaki ağır yüklerle saatlerce yürüdüktan sonra ormanlarına çıkarlar. Hepsi çok yorulmuştur. Fakat hem yük hem de bir haftalık bebeği taşıdığı için anne daha çok yorulmuştur. Artık yürüyecek gücü kalmamıştır.

Daha fazla bu halde yola devam edemeyeceğini anlayan annenin aklına bir fikir gelir. Biraz tereddüt ettikten sonra kocasının kulağına: “Nasıl olsa yetişkin sekiz oğlumuz var. Ben bu çocuğu taşıyamıyorum. Şuracıkta bir ağacın kovuğuna bırakalım. Bu da olmayıversin.” der. Kocasını önce kabul etmez. Fakat bakar ki olacak gibi değil. Karısının dediğini yapar. Bir ağaç kovuğu bulurlar. Küçük bebeği buraya bırakıp yollarına devam ederler, yaylaya çıkarlar.

Yaylayı o yıl bir salgın hastalık kasıp kavurur. Bu salgın hastalık genç ihtiyar demez, çok sayıda insanın ölümüne sebep olur. Bu ailenin sekiz yetişkin erkek evladı da ölenler arasındadır. Aile çok üzüülür. Aynı yıl içerisinde dokuz çocuğu kaybetmenin üzüntüsü içerisinde çaresiz köylerine dönmeye karar verirler.

Dönerken ormana ulaştıklarında bıraktıkları en küçük çocukları akıllarına gelir. Oturup hem diğer çocukları hem de burada bıraktıkları bebek için feryat ederek ağlarlar. Sakinleşince: “Gidip bebeğimizin kemiklerini olsun görelim.” derler.

Karı koca bebeği bıraktıkları ağacın yanına yaklaşınca ağacın dibinden büyük bir kuş uçar. Bir keçi de yanında beklemekte. Anne: “Eyvah! Bebeğimi şimdi bu kuş yedi gidiyor. Keşke birkaç dakika evvel gelseydik.” der. Bu arada bebeğin ağlama sesini duyarlar. Koşarlar, bakarlar ki bebek yaşıyor. Hem de sağlıklı olarak. Hatta etlenmiş, butlanmıştır. Dünya anne ve babanın olur.

Hemen çocuğu alırlar. Sevinerek yola devam ederler. Fakat biraz önce çocuğun yanından kalkan elik keçisi bunların peşini bırakmaz. Feryat edip bağırılmaktadır. Onlar ilerde keçi arkada köye kadar gelirler.

Keçiyi köyden uzaklaştıramazlar. Bakarlar olacak gibi değil. Bebeği beşikle birlikte bir dağın zirvesine çıkarırlar. Keçi gelip bebeği emzirir, sever, okşar, geri gider. Bir sonraki gün tekrar geri gelir. Aile de her gün aynı işi çocuk büyüyene kadar yapar. Çocuk büyüyünce keçi kaybolup gider.

Bu çocuk ailenin devamını sağlar. Beşiği bıraktıkları yerin ismi “Beşikdağı” olur. Yakın zamanda Beşikdağı'nın eteklerinde yerleşim yeri kurulur. Beşikdağı'nın eteklerinde olduğu için buraya “Beşikdüzü” ismi verilir. Yani Trabzon'a bağlı Beşikdüzü ilçesinin isim alması bu efsaneye dayanmaktadır.”

Her iki efsanedeki benzerlikler gerçekten dikkat çekicidir. Uluğ Türkistan'da yalnız kalan çocuğa *kuş* ve *kurt* yardım eder. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki bu ailenin yaşamasını ise *kuş* ile *keçi* / *geyik* sağlar. Türk kültürünün binlerce yıl sonra bir başka coğrafyada bilinç altına ortaya çıkması gerçekten ilginçtir.

Aynı efsane 5 Temmuz 1997'de tarafımızdan Ordu ili Ulubey ilçesi Durak köyünde ikamet etmekte olan Rasim Elikçioğlu'ndan³ da derlenmiştir. Durak köyünde oturan bu ailenin soyadı elik geçisinden dolayı "*Elikçioğulları*" kalmıştır. Oturdıkları mahallenin ismi ise "*Elikçioğulları Mahallesi*"dir. Bebeği, keçinin emzirmesi için bıraktıkları yerin ismi "*Beşikavlususu*", buradan köye giden yola da "*Beşikboğazı*" denmektedir.

Elik Keçisi efsanesinden dolayı Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde keçi avlanmaz. Keçi avlayan veya öldüren kişinin çok büyük belalarla karşı karşıya kalacağına inanılır.

Bu efsanenin bir benzeri, *Ana Geyik* adıyla Giresun'un Çanakçı ilçesinde de derlenmiştir⁴.

Konunun bir başka yönü de Orta ve Doğu Karadeniz'de anlatılan *Elik Keçisi* / *Ana Geyik Efsanesi* ile *Türeyiş Destanı*'ndaki benzerliklerdir.

Of'un Bölümlü Beldesi Mithatpaşa mahallesinde oturan, okuma yazma bilmeyen, altmış yaşındaki Ahmet Velioğlu'dan 25 Mayıs 2003 tarihinde yaptığımız derlemede kaynak şahıs sülalesi ile ilgili olarak şunları anlatmıştır:

"Bizim ailenin bir çocuk hariç tamamını Orta Asya'da bir savaşta öldürmüşler. Yalnızca bir çocuk kalmış. O çocuğu kurt emzirmiş. Alıp bir dağ ortasına getirmiş. O dağ ortasında besleyip büyütmüş. Sonra o çocuk o dağ ortasında çoğalmış. Çocukları, torunları, gelinleri, kızları olmuş. Bir gün buradan çikalım da yaşayacak bir yer bulalım derler. Ne yaptılarsa dağdan çıkamazlar. Dağlardan kurtların yardımıyla çıkıp buraya, Karadeniz Bölgesi'ne gelmişler."

Ahmet Velioğlu'nun anlattıkları bize *Ergenekon Destanı*'ni hatırlatmaktadır. *Ergenekon Destanı* özetle şu şekildedir: "Rivayete göre (Köktürklerin) ilk ataları Hsi-Hai, yani Batı Denizi'nin kıyılarında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleketin askerleri tarafından bir erkek çocuk hariç hepsi kılıçtan geçirilmişti. Bu çocuğun da kolları ve ba-

³ *Elik Keçisi Efsanesi*, memur emeklisi olan ve halen Ulubey ilçesi Durak köyünde ikamet eden Rasim Elikçioğlu'ndan 5 Temmuz 1997 tarihinde tarafımızdan derlenmiştir. Adı geçen kaynak şahıs ilkökul mezunu olup 1941 doğumludur.

⁴ Bilgehan Atsız Gökdağ-Cengiz Coşkun, "Giresun Efsaneleri", *Giresun Kültür Sempozyumu (30-31 Mayıs 1988) Bildirileri*, İstanbul 1988, s. 211-212.

caklarını kesip bir bataklığa atmışlardı. Dişi bir kurt gelip ona yiyecek getirmiş ve çocuğu büyümüştür. Daha sonra Türklerin nesli bu kurt vasıtasıyla sona ermemiştir. Bu arada Lin devleti çocuğun yaşadığını duymuş ve asker göndermiştir. Kurt kutsal ruhlar yardımıyla haber almış, çocuğu alıp bir mağaraya sığınmıştır. Bu mağaranın ortasında çok geniş bir ova vardır. Kurt burada on erkek çocuk doğurur. Dışardan kızlar getirerek evlenirler. Böylece nüfusları artar, ovaya sığmaz duruma gelirler. Dağı eritirler, ve yine başka bir kurdun kılavuzluğunda bu ovoidan çıkarlar⁵. Türklerin buradan çıktıklarını günün, Yeni Gün yani Nevruz günü olduğu kabul edilmektedir. Nevruz günü demir dövülmesi ve ateşle ilgili inançlar bu efsaneye dayandırılmaktadır⁶.

Kurt, Köktürk Devleti bayrağında simgedir. Köl Tigin yazıtının üst kısmında kurttan süt emen çocuk heykeli bulunmaktadır⁷.

Konunun bir başka yönü de İslamiyet öncesi Türk kültürünün izleri ve bu destanlarla ilgili olan Trabzon yöresinde hâlâ canlılığını yitirmemiş *Kurt Dede* ve *Kurt Ana* motifleridir.

Trabzon'da, Beşikdüzü yakınlarından denize dökülen Ağasar ırmağının doğusundan Rize sınırına kadar olan bölgenin hemen tamamında "*Köyünüzde hangi sülâleler vardır, bunlar bu yöreye nereden gelmişlerdir?*" sorusunun ikinci kısmına aldığımız cevap şudur: "Buraya ne zaman geldiğimizi bilmiyoruz, '*Kurt Dede*'miz zamanında gelip yerleşmişiz." Kaynak şahısların verdiği bilgilere göre "Kurt Dede", dedenin dedesinin dedesinin dedesi... Ya da daha önceki dedeler. Yani en eski dedeleri. Bu durum hemen hemen hiç istisnasız bütün sülâleler için geçerlidir. Kurt Dede, *Derleme Sözlüğü* hazırlanırken Maçka'da tespit edilmiş ve: "dedenin babası" manası verilmiştir⁸. Mehmet Bilgin, Gümüşhane Yağmurdere'ye bağlı Boğalı, Arpalı köylerinde iskân eden Kuman Türklerinde de aynı ifade ile karşılaşmıştır. Köylüler, arazilerinin mülkiyetinin Kurt Dede'den bu yana kendilerine ait olduğunu söylemişlerdir⁹.

Peki kimdir bu *Kurt Dede*? Türk kültüründe *Kurt Ana* ve *Kurt Ata* (>*Kurt Dede*) olmak üzere iki motif bulunmaktadır. *Kurt Ana*'nın kaynağının şu iki efsaneye dayandığı tahmin edilmektedir:

⁵ Ögel, age, s. 18-25.

⁶ Abdulhalük M. Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1991, s. 67-170.

⁷ Osman Fikri Sertkaya-Cengiz Alyılmaz, *Mogolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*, Ankara 2001, s. 23-29.

⁸ *Derleme Sözlüğü*, C. VIII, TDK yay., Ankara 1975, s. 3010.

⁹ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Serender yay., Trabzon 2000, s. 87.

Bu efsanelere / inanışlara bağlı olarak Türk kültürünün yayılma alanlarında bir *Kurt Ata* ve *Kurt Ana* motifleri ortaya çıkmıştır. Büyük Hun Devleti ve Uygurların ataları olan Kao-çı çağında *Kurt Ata* bulunmakta idi. Kuzey Doğu Sibirya'daki pek çok kabilenin atası da erkek kurt idi. Orta Asya'daki bazı Türk boylarında ise *Kurt Ana* ön plândadır¹⁰. Cengiz Han'ın ilk atası *Börte Çino* yani *Kurt Dede*'dir. Bu geleneğin XIII. yüzyılda mevcut olduğu ve halk arasında XIX. yüzyılda da anlatıldığı bilinmektedir¹¹.

Günümüzde Çaykara, Sürmene, Köprübaşı ve Tonya ilçelerinde Kurtoğlu sülâleleri bulunmaktadır. Bunun bir yansıması olsa gerektir ki Trabzon merkez ilçe, Akçaabat, Araklı, Arsin, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Dernekpazarı, Düzköy, Hayrat, Köprübaşı, Maçka, Of, Sürmene, Tonya, Vakfikebir ilçe ve köylerinde yüzlerce ailenin soyadı *Kurt*'tur. Yine Trabzon merkez ilçe, Akçaabat, Arsin, Beşikdüzü, Çaykara, Sürmene ve Vakfikebir ilçe ve köylerinde *Kurtoğlu* soyadını taşıyan onlarca aile oturmaktadır¹².

Trabzon ve yöresinde İslamiyet öncesi Türk kültürü unsurlarının canlı biçimde yaşaması, bu bölgeye diğer Türk boylarının Oğuz Türklerinden çok önce gelip yerleşmesi ile ilgili olmalıdır. Gerçekte Türkiye'nin en önce Türkleşen bölgesi, Trabzon ve çevresidir. Tarih içerisinde *Hun Türkleri*, *Bulgar Türkleri*, *Alanlar*, *Sabarlar*, *Hazar Türkleri*, *Macar Türkleri*, *Uz Türkleri*, *Avarlar*, *Karluk Türkleri*, *Kuman/Kıpçak Türkleri*, *Kırgız Türkleri*, *Peçenekler* çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplerle Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleşmişlerdir. Bu yöre ile ilgili tarihî kaynaklar¹³, eski yer isimleri¹⁴, mimarî eser kalıntılarında elde edilen bilgiler, Osmanlı döneminde kaleme alınan Tahrir Defterleri¹⁵, Karadeniz Bölgesi ağız özellikleri¹⁶, insan yapısı¹⁷, sülâle isimleri, halk oyunları, halk mimarisi, halk takvimi¹⁸ yani

¹⁰ Ögel, age, s. 44-45.

¹¹ Ögel, age, s. 43.

¹² Bu konuda geniş bilgi için bk. Türk Telekom, *Trabzon Telefon Rehberi*, Kasım 2001.

¹³ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l Ala'ıye (Selçuk-name) I*, (Hazırlayan: Mürsel Öztürk), Ankara 1996; Fahrettin Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, Ankara 1992; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.

¹⁴ Bilgin, age.

¹⁵ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK yay., Ankara 2002.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, *Bartın ve Yöresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1994, s. 1-28; Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", *Bildiri, Dördüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, İzmir 25-29 Eylül 2000; aynı yazar, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenek ve Kıpçaklar", *Trabzon ve Çevresi Uluslar Arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon, 3-5 Mayıs 2001; aynı yazar, Karadeniz'in Güneyinde Peçenekler, *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 709-713.

¹⁷ Salim Cöhçe, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 477-484.

¹⁸ Bu konudaki çalışmalarımız yayımlanma aşamasına gelmiştir.

hemen her şey bunu açıkça ortaya koymaktadır. İslamiyet öncesi Türk destanlarının unutulmamış olmasını da bu delillere ekleyebiliriz.

2. Trabzon ve Çevresinde Geçiş Dönemi Türk Destanlarının İzleri Dede Korkut Destanı

Trabzon yöresinde geçiş dönemi Türk destanlarının izlerine de rastlanmaktadır.

Bunların hiç şüphesiz, en önemlisi, Hayrat'a bağlı *Korkut* adlı bir köyün (1876'da Ofa bağlı) bulunmasıdır¹⁹. Bu isim *Dede Korkut* ile ilgili olmalıdır.

Dede Korkut Destanı ile ilgili diğer bir önemli konu da Akkoyunlu Beyi Turalı Bey ve Trabzon isminin ortaya çıkışı olsa gerektir. Akçaabat'ın Osmanbaba köyünde Hasan Kazancı'dan yaptığımız derlemede kaynak şahıs Trabzonun ismini almasını şöyle anlatmıştır:

"Vaktiyle Ali isminde bir Türk beyi Trabzon Beyinin kızını almak için değişik kıyafetler giyerek Trabzon'a gelir. Atını nalbantı çekip dört nal ister. Nalbant dört nal verir. Ali Bey, nallların dördünü de avucunun içine alıp bükür. Nalbant ikinci kez nal verir. Ali Bey onları da bükür. Bir kez daha nal verir, onları bükemez. Karşılığında para verir. Bu defa nalbant altın parayı iki parmağının arasına alıp ezer ve turasını siler. Ali Bey "tura bozan" der ve Trabzon'un ismi bundan kalır."

Dede Korkut Destanı'nda Trabzon'un *Turabozban* veya *Tırabozan* biçiminde geçmesi ilgi çekicidir²⁰.

Norveçli dil bilimci Bernt Brendemoen, 1979'da Şalpazarı'nın Sayvançatak köyünde oturan 79 yaşındaki Meryem Kayalı'dan *Dede Korkut Destanı*'nın bir bölümü olan "*Tepegöz Hikâyesi*"nin bir varyantını derlemiştir²¹.

30 Mayıs 2002'de yaptığımız derlemede Sürmene'nin Ormanseven Beldesi'nde oturan 46 yaşındaki Resul İbrahim baş ise *Dede Korkut Destanı*'nda bir bölümü olan Beyböyrek'in giriş kısmının

¹⁹ Brendemoen *Korkut /Korkot* yer ismini Yunanca (veya Türkçe olmayan yer adları) arasında saymış olması (Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volume I, Analysis, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002, s. 272) ilgi çekici bir durumdur.

²⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznâmeleri*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara 2000, s. 117-118; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, C. I, TDK yay., Ankara 1989, s. 185.

²¹ Bernt Brendemoen, "Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikayesinin bir Varyantı", *Trabzon İl Kültür-Sanat Yılığ* 88-89, İstanbul 1989, s. 13-22.

bir varyantını anlatmıştır. Adı geçen kaynak şahsın anlattığı Beyböyrek şöyledir:

"Eski zamanlarda bir padişah varmış. Padişahın çocuğu olmuyormuş. Padişah hanımına demiş ki: "Ne yapacağız hanım, bir daha evleneyim. Evlenmezsem bizim çocuğumuz olmaz."

Gitmiş, yeniden bir hanım daha almış. Ondan da çocuğu olmamış. Hanımına demiş ki: "Gel hanım bu gün seninle çarşıya gidip, gezelim." Gezmeye gidiyorlar. Onlar gezerken vakit geliyor: "Hadi gidek padişahım." diyor. "Yok, namazları kılıp da gidelim." diyor.

Namazlarını kılıyorlar, padişah selam verirken: "Esselamü aleyküm ve rahmatüllah." deyip: "Selamün aleyküm padişahım." diyor. Bir derviş geliyor oraya.

"Sen benim padişah olduğumu bildin. Benim kalbimde ne varsa onu da bileceksin." diyor ihtiyara. "Ben ne bileyim padişahım senin kalbini?" "Yoh, bileceksin." diyor. "Senin çocuğun olmuyor" diyor. "Atın da doğurmuyor." diyor. "Kalbindeki de bu padişahım." diyor. Sana bir elma vereyim. Elmanın kabuğunu atına ver. Elmayı da karına yedir. O çocuk doğurur. Atın da yavrular.

Geç zaman gel zaman hanım da at da hamile kalıyor. At da erkek doğuruyor, hanımı da oğlan doğuruyor. Gel zaman at da büyüyor, oğlan da büyüyor. Oğlan yedi yaşına geliyor, daha adı yok.

Oğlan okula gidiyor. Okulda adsız bey diyorlar. Oğlan ağlıyor, geliyor: "Baba benim adım yok mu? Bana adsız bey diyorlar, benim adımlı koy." diyor. "Yavrım senin bir deden vardı, gelecekti gelmedi. Bu gün tellal bağırttıralım. Bu gün senin adını koyalım." diyor.

Tellal bağırttırıyor, köylüleri topluyor, çocuğun adı konacak. Yemekler yenirken ihtiyar geliyor. Hiç kimse ayağa kalkmıyor, padişah ayağa kalkıyor. "Padişah niye kalktı şu gibi adama." diyorlar. adamı önemsemiyorlar. "Bana bir leğen ibrik getirin." diyor. leğeni getiriyorlar, irbiği getiriyorlar. Padişah diyor ki: "Getirin bakayım, oğlanın adı **Beyböyrek**, atın adı **Bengiboz** olsun." diyor.

Şimdi bu gün böyle yarın böyle ve oğlan büyüdü. Padişahın öbür karısı da çocuk olmadan dost severmiş, bir gavuru seviyormuş. Her gün geliyor her gün geliyor. Bu gün gelemiyor. "Niye gelmiyorsun artık daha benim yanına." diyor padişahın öbür karısı. "Niye geleyim. Kapıya bir piç türettiniz. Onun için gelemiyorum." diyor. "Ne yapacağız?" diyor. "Ne edeceksin, onu öldürelim. Ben her gün yanındayım." "Nasıl öldürelim." diyor. "Ona zehirli bir yemek yedir. O, yer, ölür." diyor.

Okula gidiyor çocuk. "Yavrum bu gün bizde yiyeceksin yemeğini, ben hazırlıyorum yemeğini, bir yere gitme yavrum." diyor büyük annesi. İyi anne, yerim." diyor.

Her gün gelirken okuldan atın yanına girmeden eve girmiyor çocuk. Geliyor: "Atıma bir bakıyım." diyor. Okuldan çıktı. At ağlıyor. "Atım niye ağlıyorsun?" "Niye ağlamayım, seni öldürecekler ben kalacağım." diyor. "Ne yapacağız atım, beni kim öldürecek." diyor. "Anneliğin öldürecek, aman hazırladığı yemeği yeme. Bir ihtiyara götür, ona ver, o ihtiyar ölürse zaten ağzına vurma." diyor. "İyi." diyor.

Bir de bakıyor ki bir ihtiyar geliyor. "Dede, buyur bize gidelim. Annem yemekler hazırladı, azıcık yiyelim." diyor. "Gidelim oğul" diyor. Gidiyorlar.

Önden ihtiyarın ağzına veriyor. İhtiyar hemen ölüyor. "Vay başını yesin senin pişirdiğin yemek." diyor. Kızıyor anneliğine, bırakıp çıkıyor. Böylece kendisini kurtarıyor".

Beybörek'te ad verme geleneğinin "Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı'nda Buğaç'ın isim alışına benzemesi ayrıca dikkat çekicidir.

Beybörek'in bir rivâyeti de Hamami-zade İhsan Bey tarafından derlenmiş ve Bartın Gazetesinde yayımlanmıştır²². Bartın Gazetesinde yayımlanan metin daha sonra Orhan Şaik Gökyay tarafından hazırlanan *Dedem Korkudun Kitabı*'nda da yer almıştır²³.

Araklı'nın Halilli köyünden okuma yazma bilmeyen ev hanımı 57 yaşındaki Ziyet Danışman ise *Dede Korkut Destanı*'nın "Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek Destanı" adlı bölümünü "Dağları Tartan ile Duman Tepe" başlıklı bir masalda anlatmıştır. Masal özetle şöyledir:

"Dağları Tartan arkadaşları ile savaşa gider. Savaşta esir düşer. Arkadaşları kurtulup gelirler. Dağları Tartan'ın öldüğünü söylerler. Dağları Tartan'ın sevdiği kız yıllarca bekler. Fakat sevdiği oğlan gelmeyince umudu keser ve Dağları Tartan'ın arkadaşı ile evlenmek zorunda kalır. Dağları Tartan bir yolunu bulup esaretten kurtulur ve memleketine döner.

Dağları Tartan gitmiş ki bunun sevdiği kızı başkasına veriyorlar. düğün yapıyorlar. Gider bir sandıkçıya başlar ağlamaya. Sandıkçı der ki: "Niçin ağlıyorsun?" Der ki: "Sevdiğim kızı başkasına veriyorlar. Bana çivisiz bir sandık yap." Sandıkçı sandığı yapar. Oradan gider ayakkabıcıya. Der ki: "Bana çivisiz bir ayakkabı yap. Sevdiğim kızı başkasına veriyorlar." Ayakkabıcı: "Yaparız, o kolay. Yeter ki sen sev-

²² Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB yay., İstanbul 2000, s. CDLXXII'dan naklen (*Bartın Gazetesini*, 26 Teşrinievvel 1931, S. 317).

²³ Gökyay, agy.

diğine kavuş." der. Ayakkabıyı verir. Çivisiz sandık ile ayakkabı kıza gidince kız durumu anlar. Sesini çıkarmaz. Dağları Tartan gelin ata binip giderken çekip sevdiği kızı alır. Kendisini öldü deyip de sevdiği kızı kandıranları da hep cezalandırır."

Derlenenlerin dışında daha önce kaleme alınan destan metinlerinde de Trabzon önemli bir coğrafyadır.

"*Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı*" başlığı altındaki destanda Kanturalı'nın Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun'u almak için Trabzon'a geldiğini ve Selcen Hatun'u Trabzon'dan alıp gittiğini anlatır. Daha sonra olaylar özetle şöyle gelişir: "*Kanlı Koca oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek ister. Oğuz'da uygun kız bulamazlar. Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun tam istedikleri gibidir. Ancak tekür bu kızı almak için üç canavarı öldürmeyi şart koşturmaktadır. O zamana kadar kim Selcen Hatun'u istediye daha birinci canavara yenilerek can vermiştir. Kan Turalı Trabzon'a gelir, üç canavarı yenip Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun'u alıp döner. Düğün yapıp evlenirler*"²⁴.

Akkoyunlu Devleti ile Trabzon Devleti arasında yüzyıllar süren mücadeleler ve ilişkiler olmuştur. Bu mücadeleler destanlara da yansımıştır.

Akkoyunlu Devleti, Moğol istilâsının önünden kaçarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne gelip yerleşen Oğuzların Bayındır boyuna mensup Türkmenlerin kurduğu devlettir. Basilios (1332-1340), Trabzon'a akın yapan Akkoyunlularla savaştı²⁵. Akkoyunlular, İrene (1340-1341) zamanında Trabzon'u kuşattılar. Trabzon Kalesi'nin etrafındaki mahalleleri ateşe verdiler. Ölenlerin cesetleri vebaya sebep oldu²⁶. Mihael (1344-1348) zamanında Erzurum ve Bayburt yöresine yerleşen Türkmenler, Trabzon surlarına kadar ilerleyip geri döndüler. Bu sefer, bölge Karakoyunlu Türkmenleri Duhurlu oymağı beylerinden Yusuf Bey tarafından düzenlenmiş, Yusuf Bey bu sefer esnasında şehit olmuş, kadınları ve kardeşleri esir düşmüştür. Akkoyunlu beyi Turalı Bey, Trabzon'a sefer düzenleyip Yusuf Bey'in eşini ve çocuklarını kurtarmıştır²⁷. Akkoyunlu Beyi Turalı, Hacımiroğulları; Erzincan Valisi Gıyaseddin Ahi Eyne Bey, Bayburt Valisi Rikabdar Mehmet Bey, Suriye'deki Türkmen beylerinden Bozdoğan Bey ile 1348'de Trabzon'u üç gün kuşatmış, fakat bu şehri alamadıkları gibi kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır²⁸. Erzincan Emirliği yıkıldıktan sonra Trabzon'a sınır olan bölgenin bir kısmı

²⁴ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, TDK yay., Ankara 1989, s. 184-199.

²⁵ Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1993, s. 459.

²⁶ Tekindağ, agm, s. 459.

²⁷ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara 1992, s. 26; Tekindağ, agm, s. 459.

²⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1992, s. 37.

Akkoyunluların eline geçti. Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu Kara Osman Bey, toprakları bölerken Bayburt'u yeğeni Kutlu Bey'e verdi. Kutlu Bey, Bayburt'un Sınur köyünü devlet merkezi yaptı ve burada oturdu²⁹. III. Aleksios (1349-1390), bölgede kuvvetli bir duruma gelen Türkmen beylerine akraba oldu. III. Aleksios, kız kardeşi Maria'yı Tur Ali Bey'le evlendirdi. Böylece güney sınırlarının güvenliğini kısmen sağlamış oldu. Kutlu Bey, 1365'te eşiyile beraber Trabzon'u ziyaret etti. Sonraki yıl da III. Aleksios Kutlu Bey'e misafir gitti. Trabzon Devleti IV. Yuannes (1447-1458) zamanında hemen hemen Trabzon surlarına çekilmiş idi. Varlığını sürdürebilmek için müttefikler aramaya başladı. Bu çerçevede bir elçi grubu göndererek kızı Katherina (Despina Hatun) ile evlenmeyi Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a kabul ettirdi. Arkasından 1458'de Akkoyunlularla ittifak yaptı³⁰. Katherina (Despina Hatun), Akkoyunlu sarayında çok etkili olduğu için Akkoyunlular, Trabzon Devleti ile Osmanlı çekişmesinde Trabzon tarafını desteklemiştir. Tahrir defterindeki kayıtlarda Akkoyunlular'ın Sürmene'nin Halanik köyünde bir pazarı olduğu görülmektedir. Bu köy Katherina (Despina Hatun)'ya çeyiz olarak verilmiş, Akkoyunlular da bu yolla Karadeniz'e açılmıştır³¹. 1501-1502'de Tebriz Akkoyunlularından bir grup halk Yavuz Sultan Selim'e sığınmıştır. Yavuz Sultan Selim de onları Trabzon ve Rize'nin bazı bölgelerine yerleştirmiştir³². Aynı ağız özellikleri; Rize'nin Pazar, Ardeşen ve Fındıklı ilçeleri; Erzurum'un Narman ilçisinin bazı köylerinde, Tortum ilçesinin güney köylerinde ve merkez ilçenin Ovacık bucağında da tespit edilmiştir³³. 1514'te Safeviler üzerine sefer düzenleyen Sultan Selim'in ordusunda on üç Akkoyunlu bey bulunmakta idi³⁴. Bu beylerin önemli bir nüfusu temsil ettiği açıktır. Ancak bu önemli nüfusun Trabzon'un hangi yöresinde oturduğu konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. 1583 yılı tahrir kayıtlarına göre Sürmene nahiye-

²⁹ Kutlu Bey burada cami, medrese ve kendisine türbe inşaa etmiştir (Geniş bilgi için bk. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 44-45).

³⁰ İlhan Şahin, "Osmanlı-Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon Valiliği yay., Trabzon 2000, s. 155.

³¹ Mehmet Bilgin, *Sürmene*, Sürmene Belediyesi yay., İstanbul 1990, s. 47, 193.

³² Fahrettin Kırzioğlu, "Manzum 'Lehçe-i Erzurum' Yazmasındaki Halk Sözleri", *TDAY Belleten* 1962, s. 244. Trabzon ili Yomra, Arsin, Araklı, Sürmene yörelerinde yoğun olarak karşılaşılan $k > ç$ ve $g > c$ değişmesi işte bu Tebriz Akkoyunlularının ağız özelliğidir. Bu ses değişimleri Rize'de Pazar, Ardeşen ve Fındıklı ilçeleri ve çevrelerinde de yürürlükte (Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1978, s. 88).

³³ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları*, C. I, Atatürk Üniversitesi yay., Erzurum 1978, s. 191.

³⁴ M. Hanefi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon Valiliği yay., Trabzon 2002, s. 174.

sinde Purnak isimli bir karye bulunmaktadır. *Purnak* (Pürnek, Pornak), Akkoyunlulara bağlı bir oymağın adıdır³⁵.

-*ir* (gelireyim) ve *yir* (biliyirim, veriyirim)'li *şimdiki zaman çekimi*, $g > c$ (celin "gelin") ve $k > ç$ (çömür "kömür") *değişmesi*, Azerbaycan kaynaklı gibi görünen *Kalantar Gecesi Uygulamaları*³⁶ yörede canlı olarak yaşaması dikkat çekicidir. Daha önemli bir konu ise *Güneş Duası Uygulamaları*dır. Güneş Duası Uygulamaları, Ahmet Caferoğlu tarafından Azerbaycan'da tespit edilmiş ve Şamanizmle ilgili bir makale ile açıklanmıştır³⁷. Güneş Duası Uygulamaları yine Caferoğlu tarafından Yomra'nın Gohari köyünde oturan Osman Şen'den derlenmiştir. Ayrıca tarafımızdan Maçka'nın Sındıran köyünde oturan Fatma Kara'dan derlenmiştir³⁸. Tespit edilen yer isimleri, dil özellikleri, halk kültürü uygulamaları ve tarihi belgeler bir araya getirildiğinde Akkoyunlular'ın Trabzon ili içerisinde seyrek olarak Maçka, Of ve Hayrat'a; yoğun olarak da Yomra, Arsin, Araklı ve Sürmene yöresine yerleştikleri ortaya çıkmaktadır.

3. Trabzon ve Çevresinde İslamî Türk Destanlarının İzleri

a. Battal Gazi Destanı

Anadolu'da teşekkül etmiş *Battal Gazi Destanı*'nda Trabzon ile ilgili herhangi bir konuya rastlanmaz. Trabzon yöresinde bizim yaptığımız derlemelerde de *Battal Gazi Destanı*'ndaki olayları bilen herhangi bir kaynak şahsa rastlanmamıştır.

b. Danişmend Gazi Destanı

Anadolu Türk destanlarının ikinci halkası olan *Danişmend Gazi Destanı*'nda ise Trabzon önemli bir mekandır.

Dânişmendli Beyliği'nin kurucusu Dânişmend Gazi, 1085 yılında bütün Kapadokya'ya hâkim olur. Orta Anadolu'ya hâkim olduktan sonra kuzeydeki sınırları Trabzon'a dayanır. Trabzonlularla daha yakından mücadele edebilmek için devletin merkezini Sivas'tan Niksar'a taşır. Dânişmendlilerin Karadeniz sahillerine inme mücadeleleri ve Karadeniz Bölgesi'ndeki faaliyetleri, Dânişmend Gazi zamanında başlamış ve Niksar'dan yönetilmiştir.

³⁵ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 341.

³⁶ Sebahattin Kılıç-İlhan Şimşek, *Heyder Baba'ya Selam*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991, s. 27-28.

³⁷ Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan Çocuk Folklorunda Şamanizm Bakiyesi", *Türklük Mecmuası*, S. 2, İstanbul 1939, s. 144.

³⁸ Derleme, Maçka'nın Sındıran köyünde oturan 45 yaşındaki Fatma Kara'dan 21.5. 2003'te tarafımızdan yapılmıştır.

Dânişmend Gazi Destanı'nda geçen yer isimlerinin doğu sınırı, Dede Korkut coğrafyasının hemen hemen batı sınırındadır. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin batı sınırı kesin olarak çizilememekle beraber, Anadolu içerisinde Trabzon ve Bayburt'a kadar geldiği bilinmektedir. Güneyde ise Mardin yakınlarına uzanmaktadır³⁹. *Dânişmend Gazi Destanı*'nda geçen yer isimlerinin buralardan başlaması güzel bir tesadüftür. Destanda, doğuda geçen yer isimleri Malatya, Sivas ve Karahisar (Şebinkarahisar)'dır.

Dânişmend Gazi, Niksar'ı fethettikten sonra orduyu üçe böler. Abdurrahman-ı Dükiyye ile Süleyman oğlu Numan'ı on bin askerle Ermenistan tarafına gönderir. Bu ordunun görevi Trabzon'un arkasındaki *Bulgar Dağları*'na kadar olan bölgeyi fethetmektir⁴⁰. Bu tarafa giden ordu zafer ve ganimetlerle döner. Ancak bu bölge ile ilgili herhangi bir yer ismi geçmez. *Saltuk-nâme*'nin giriş kısmında ise Dânişmend Gazi'nin fethettiği yerler arasında Gümüşhane de zikredilir⁴¹.

Dânişmendli Devleti'nin sınırı Trabzon'a dayandıktan sonra, hem Karadeniz sahillerine inmek hem de Trabzon'u almak için Dânişmend Gazi 1104 yılında Canik seferine çıkar. İlk olarak Canik yolunda bulunan *Halkümbed/Harkümbed Kalesi* (muhtemelen Erbaa-Akuş sınırında bulunan ve bugün *Kevgir Kalesi*)'ne ulaşır. Kaleyi kuşatır. Kuşatma birkaç ay devam eder. Dânişmendli ordusu kaleyi ele geçiremez. Ağır bir yenilgiden sonra Niksar'a geri döner Bu kuşatma sırasında Dânişmend Gazi de yaralanır.

Dânişmend Gazi, 1105 yılında ikinci Canik Seferi'ne çıkar. Amaç yine Trabzon'u almaktır. Bu defaki yolu Niksar'dan bugünkü Aybastı istikametindedir. Peçenek ve Kumun/Kıpçakardan oluşan Canik or-

³⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara 1989, s. 52.

⁴⁰ Bulgar Dağı'nın ismi Türkiye'de *Dânişmend-nâme*'de üç kez geçmektedir (Demir, *Dânişmend-nâme*, s. 59, 139, 193). Fatih Sultan Mehmed, Trabzon'u fethetmek için Uzun Hasan'ın annesi Sârâ/Sâru Hatun'la *Bulgar Dağı*'nın yanında karşılaşmıştır (Fahrettin Kırzioğlu, "Trabzon'un Fethi Sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı 'Bulgar Dağı' Neresidir", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, Trabzon Tarihi*, Trabzon Belediyesi yay., Ankara 2001, s. 128-133). Daha sonra Bulgar Dağı'na çıkmış, bu dağın bir bölümünü yürüyerek geçmiştir (Atsız, *Aşıkpaşa Tarihi*, MEB yay., İstanbul 1992, s. 135-138). Adı geçen Bulgar Dağı, tarihi kayıtlardaki bilgilerden hareketle büyük bir ihtimalle günümüzde Kemer Dağı ismiyle bilinen bölge olmalıdır. Hemen doğusunda Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı *Barkhal Beldesi* ve bu beldenin içerisinden geçen *Barkhal Suyu*; güneyinde ise Erzincan'ın Refahiye ilçesini Erzurum'a bağlayan karayolunun 2. km'sinde, sağ tarafta *Bulgar Çayı* ve *Bulgar Çayırı* bulunmaktadır. 1554'te kaleme alınan Trabzon tahrir defterlerinde Torul'da gayrimüslim Bulgar ailelerin yaşadığı açıkça kaydedilmiştir (M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK yay., Ankara 2002, s. 340).

⁴¹ Şahsi kitaplığımızdaki *Saltuk-nâme* nüshası, vr. 3a/19.

dusu bu seferi önceden haber alırlar ve günümüzde Perşembe Yaylası ismiyle bilinen bölgede pusu kurarlar. Dânişmend Gazi, ordusuyla beraber burada pusuya düşer. Dânişmendli ordusunun tamamına yakını burada şehit olur. Dânişmend Gazi, çok ağır bir şekilde yaralanır ve az sayıdaki arkadaşıyla Niksar'a döner. Burada şehit olur⁴². Arkadaşları onu buraya defnedip Tokat'a dönerler⁴³.

Böylece Karadeniz sahillerine inme ve Trabzon'u alma düşüncesi Dânişmend Gazi döneminde gerçekleşmez.

Dânişmendli ordusunun pusuya düştüğü Perşembe Yaylası'ndaki şehitlik hâlâ durmaktadır. Bölge insanı bu mezarlığı çevirmiş ve buraya bir mescit inşa etmiştir. Mescidin hemen yanında bir anıt bulunmaktadır. Rivayetlere göre bu anıt, Dânişmend Gazi'nin yaralandığı ve kanının döküldüğü yere dikilmiştir⁴⁴.

Mezarlığın çevresinde her yıl temmuz ayının ilk haftasında çok sayıda insanın katıldığı sahra toplantıları yapılmaktadır. Kurbanlar kesilmekte, namazlar kılınmakta, saatlerce dualar edilmektedir. Sahra toplantılarının her yıl temmuz ayının ilk haftasında yapılması, savaşın bu günlerde yapıldığı intibahı uyandırmaktadır. Yaklaşık dokuz yüzyıl sonra bu olayın anılması ve hatıraların tazeliğini koruması dikkat çekicidir⁴⁵.

4. Saltuk Gazi Destanı

Trabzon yöresi, Anadolu'da teşekkür etmiş destan zincirinin son halkası olan *Saltuk Gazi Destanı*'nda da geçmektedir.

Aleksios, 1214'te Selçuklu topraklarına saldırır. I. İzzeddin Keykavus bunun üzerine Karadeniz Bölgesi'ne bir sefer düzenler. Önce Aleksios'u esir alır. Arkasından Sinop'a girip fetheder. Aleksios, Selçukluların himayesine girmeyi ve vergi vermeyi kabul edince serbest

⁴² Geniş bilgi için bk. Necati DEMİR, *Dânişmend-nâme*, Part Two, (*Turkish Translation*), Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 2002.

⁴³ Dânişmend Gazi ile ilgili 1105 yılına kadar olan bilgiler eksik de olsa çeşitli tarihi kaynaklarda mevcuttur. Ancak şehit olmasına sebep olan Canik Seferleri konusunda inceleyebildiğimiz kadarıyla *Dânişmend-nâme* dışında herhangi bir kaynaktan bilgi yoktur. Yalnızca Osman Turan, *Dânişmend-nâme*'deki rivayetler ile Trabzon Rum devletinden söz eden kaynaklardaki ipuçlarını mukayese ederek meselenin üzerinde kısaca durmuştur (Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 131-136). *Dânişmend-nâme*'deki rivayetlerin doğruluğu öteden beri tarih araştırmacıları tarafından hep tartışılmıştır. Fakat Ordu ve yöresinde saha araştırmaları sırasında tespit ettiğimiz Dânişmend Gazi zamanından kalmış mezarlıklar ve bu mezarlıklarla ilgili rivayetler *Dânişmend-nâme*'deki bilgileri doğrulamaktadır.

⁴⁴ Anıt ve mezarlıklar çok eskiden beri ziyaret yeriymiş. İnsanlar her türlü dertlerine çare bulabilmek için buraya gelirler, dualarda bulunup kurbanlar keserlermiş.

⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Necati Demir, "Dânişmend Gazi ve Şehadeti", *Tarih ve Medeniyet*, S. 34, Ocak 1997, s. 24-27.

bırakılır⁴⁶. I. İzzeddin Keykavus, ülkenin çeşitli yerlerinden Türk nüfusu getirerek Sinop'a yerleştirir. Sinop, Selçukluların Karadeniz'e açılan önemli bir limanı hâline gelir. Bu yüzden çok kısa bir zaman içerisinde genişir ve Trabzon'dan daha önemli bir duruma gelir.

Saltuk Gazi, muhtemelen I. İzzeddin Keykavus'un getirip yerleştirdiği Türk boylarından birine mensuptur. Saltuk Gazi, Trabzon'un hemen batısında Sinop'ta doğmuştur. Çocukluk yılları da burada geçmiştir. Hareket noktası Sinop'tur. Saltuk Gazi, Anadolu'da fethe dilmemiş yerlerle işe başlar. Daha sonra Balkanlar'a geçer ve fetihlerini burada sürdürür. *Saltuk Gazi Destanı*'nda Trabzon'un geçmesi, Sinop ile Trabzon arasındaki mücadele ile ilgilidir⁴⁷.

Sonuç olarak Türk kültürünün binlerce yıllık hafızasının Trabzon yöresinde pek çok konuda korunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlardan biri de destanlardır. Trabzon ve çevresinde Türk destanlarının canlı kaldığı anlaşılmaktadır. İslamiyet öncesi Türk destanlarının Çin kaynakları ile benzemesi dikkat çekicidir.

Geçiş dönemi destanlarından olan *Dede Korkut Destanı*'nın çok çeşitli biçimlerde karşımıza çıkması, *Dede Korkut Destanı*'nın Trabzon coğrafyasına yakın bir yerde teşekkül etmesi ve Akkoyunluların bölgeye iskanı gibi görünmektedir.

Korkut Ata'nın *Dede Korkut*'a dönüştüğü gibi bu bölgede *Kurt Ata*, *Kurt Dede*'ye değişmiş ve bu biçimiyle korunmuştur. Tesadüfe bağlanamayacak yalnızca bu durum bile Trabzonluların tartışılmaz ve muazzam bir kimlik kartını göstermeye yetmektedir.

İslamî Türk destanlarından *Danişmed Gazi Destanı* ve *Saltuk Gazi Destanı*'nda ise çoğunlukla Oğuz Türkleri ile bu bölgeye daha önce gelip yerleşmiş ve Hıristiyanlaşmış Türklerin mücadelesi ağırlıklı konudur.

Türk kültürünün binlerce yıllık duyuş, inanış ve hafızasının Trabzon yöresinde canlı olması ve korunması gerçekten ilgi çekicidir. Destanların yanında Orta Asya bağlantılı pek çok kültür unsuru Trabzon ve çevresinde canlı bir biçimde yaşamaktadır. Bu durumu dikkate alarak bütün kültür araştırmacılarını Trabzon ve çevre illerde araştırma yapmaya çağırıyoruz.

⁴⁶ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk-name)*, C. I, (Hazırlayan: Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s. 15; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993, s.164-165.

⁴⁷ Kemal Yüce, *Saltuk-name'de Tarihi, Dinî ve Efsanevi Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, Ankara 1987, s. 394.